

Milli toponimik geoinformasiya sisteminin yaradılmasının konseptual əsasları

Rasim M. Əliquliyev¹, Yedgar M. Cəfərov², Əfruz M. Qurbanova³

^{1,2,3} Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, B.Vahabzadə küç., 9A, AZ1141, Bakı, Azərbaycan
¹r.alguliev@gmail.com; ²yedgar@yandex.ru; ³afruz1961@gmail.com

MƏQALƏ HAQQINDA

<http://doi.org/10.25045/jpis.v13.i1.01>

Məqalənin tarixi:

Təqdim olunub 18 sentyabr 2021

Rəy formasının alınması

20 noyabr 2021

Qəbul olunub 23 yanvar 2022

Açar sözlər:

Onomastika

Toponimika

Geonomastika

Coğrafi informasiya sistemi

Onomastik xəritə

Toponimik geoinformasiya

sistemi

Conceptual basis for creation of national toponymic geographic information system

Keywords:

Onomastics

Toponymy

Geonomastics

Geographic information system

Onomastic map

Toponymic geographic information system

Концептуальные основы создания национальной топонимической геоформационной системы

Ключевые слова:

Ономастика

Топонимия

Геонимастика

Геоинформационная система

Ономастическая карта

Топонимическая

геоинформационная система

XÜLASƏ

Coğrafi informasiya sistemləri və məkan məlumat bazaları ilə bağlı məsələlər son illər toponimik tədqiqatlarda böyük rol oynamağa başlamışdır. Coğrafi məkan məlumatlarından istifadənin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq toponimlərin öyrənilməsinə maraq da artmaqdadır. Tədqiqat işində toponimiyanın funksiyaları araşdırılır, ictimai-iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsi, işğal faktları və s. bu kimi tarixi hadisə və proseslərin toponimiyaya təsiri təhlil olunur. Bu qanunauyğunluqların Azərbaycanın toponimlər sistemində necə əks olunduğuna baxılır. Qloballaşma şəraitində, İnternet-texnologiyaların inkişafı dövründə etibarlı və əlçatan məkan məlumatlarına operativ çıxış imkanlarının olması böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən regional onomastikanın aktual vəzifələrindən biri elektron regional məlumat bazalarının yaradılması və Azərbaycanın bütün bölgələrinin toponimik məlumatlarını bir-biri ilə əlaqələndirən vahid məlumat bazasının formalaşdırılmasıdır. Tədqiqat işində Azərbaycanda milli toponimik geoinformasiya sisteminin yaradılması zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

The issues related to the geographic information systems and spatial databases play an important role in toponymic research. The interest for this field is due to the expansion of the use of geographic data. This article examines the functions of toponymy, and analyzes the impact of historical events and processes, the change of socio-economic formations on toponymy. It highlights these patterns represented in the Azerbaijani toponyms system. Globalization and Internet technologies have necessitated an access to reliable spatial data. Therefore, the urgent task of regional onomastics is the creation of electronic regional databases, the formation of a single database linking toponymic data from all regions of Azerbaijan. This article substantiates the need for the creation of the National Toponymic Geographic Information System in Azerbaijan.

Вопросы, связанные с географическими информационными системами и пространственными базами данных, в последние годы стали играть важную роль в топонимических исследованиях. Интерес к изучению топонимов растет в связи с расширением использования географических данных. В статье исследованы функции топонимии, анализируется влияние на топонимику таких исторических событий и процессов, как смена социально-экономических формаций, факты оккупации и т.д. Рассмотрено отражение этих закономерностей в системе топонимов Азербайджана. Показана важность наличия доступа к надежным и доступным пространственным данным в условиях глобализации и развития Интернет-технологий. В этой связи отмечена актуальность создания электронных региональных баз данных и формирования единой базы данных, связывающей топонимические данные всех регионов страны. Обоснована необходимость создания в Азербайджане национальной топонимической геоинформационной системы.

1. Giriş

Dünya elminin müasir inkişaf mərhələsi fənlərarası sahələrin intensiv inkişafı ilə xarakterizə olunur. Müxtəlif elm sahələrinin elementləri, tədqiqat metodologiyaları birləşərək daha effektiv nəticələr yaradır. Dilçilik, coğrafiya və tarix elmlərinin kəşf-məsində qərar tutan toponimika da belə fənlərarası sahələrdəndir [1]. Toponimika onomastikanın bölməsi olub, coğrafi obyektlərin adlarını, o cümlədən mənşəyini, inkişafını, zamanla dəyişməsinə, müasir vəziyyətini öyrənir. Hər bir ərazidəki toponimlərin məcmusu onun toponimiyasını təşkil edir. Toponimiya – toponimikanın predmetidir [2].

Bu elm sahəsinin maarifləndirici, pedaqoji, advermə və addəyişmənin nizamlanması, ünvan və coğrafi adların düzgün yazılışı, bir dildən digər dilə çevrilmə qaydalarının müəyyənəşdirilməsi kimi funksiyaları vardır [3]. Toponimlər, həm də böyük ideoloji-tarixi əhəmiyyət daşıyır. Çünki ayrı-ayrı coğrafi adlar dilin qayda-qanunlarını, konkret xalqın, həmçinin onun törənməsində, formalaşmasında iştirak etmiş müxtəlif tayfa və etnik qrupların keçmişini və digər ictimai-siyasi amilləri özündə əks etdirir. İctimai-iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsi, işğal faktları və s. bu kimi tarixi hadisə və proseslər toponimlərə təsirsiz ötüşmür. Bu qanunauyğunluq Azərbaycanın toponimlər sistemində də silinməz izlər buraxmışdır.

Toponimlərin bir qisminin ilkin formasını qoruyub saxlaya bilməməsi, zaman keçdikcə yeniləri ilə əvəz edilməsi, transformasiyaya uğrayaraq dəyişməsi tədricən baş verən təbii prosesdir. Konkret ərazidə yaşayan etnosların yerdəyişmələri, həmin ərazinin relyef quruluşunda baş verən dəyişikliklər, mühüm ictimai-siyasi hadisələr, adın konkret fərdlərlə bağlılığı və s. toponimik tərkibdə müəyyən dəyişikliklərə gətirə bilər. Coğrafi adlar müəyyən bir dövrün, onlardan bir çoxu isə müəyyən formasiyaların məhsulu olub, konkret ərazidə yaşayan xalqa aid tarixi, ictimai-iqtisadi, sosioloji amillərlə bağlı hadisələri əks etdirir. Bu, onu göstərir ki, toponimlər müəyyən tarixi mərhələlərdə əmələ gəlmiş, əhali miqrafiyaları, müharibələr, mədəniyyət, iqtisadiyyat və dil əlaqələri kimi konkret tarixi hadisələrdən asılı olaraq formaca, çox vaxtsa məzmunca da dəyişmişdir [4].

YUNESKO-nun Baş Konfransının 1972-ci ildə qəbul edilmiş “Ümumdünya mədəni və maddi irsin qorunması haqqında” Konvensiyasında tarixi toponimlərin təhrif olunmaması və dəyişdirilməsinə yol verilməməsi ilə bağlı çağırış öz əksini tapmışdır [5]. Bu baxımdan, dövrümüzün vacib və təxirəsalınmaz vəzifəsi planetin hər hansı bir bölgəsinin xalqlarının

tarixi və mədəni irsinin tərkib hissəsi olaraq keçmişdə geniş yayılmış və indiki zamanda da mövcud olan coğrafi obyektlərin adlarının inventarlaşdırılması, qorunub saxlanmasıdır.

Son vaxtlara qədər coğrafi adların öyrənilməsində coğrafi informasiya sistemlərindən (CİS) istifadənin miqyası geniş deyildi. Hazırda CİS və coğrafi məkan məlumat bazaları toponimik tədqiqatlarda böyük rol oynamağa başlayıb. Müasir informasiya texnologiyalarının (İT) inkişafı bu sahədə imkanları daha da genişləndirir, yeni yanaşmalar müəyyənəşdirir. Bu tədqiqat işinin əsas məqsədi də toponimlərin toplanması və öyrənilməsi üçün müasir vasitələrin müəyyənəşdirilməsi, təhlili və müxtəlif növ tədqiqatlarda bu cür mənbələrdən daha çox istifadə edilməsidir [6].

2. Problemin aktuallığı

Qədim Roma İmperiyasında məşhur olan müdrik kəlamlardan biri belə idi: “Nomen est ommen” (ad əsasdır). Həqiqətən, hər bir ad öz ətrafındakı adla bağlı reallıqları müəyyənəşdirir. Bir-birindən fərqlənməyən təbii coğrafi obyektlər yalnız adlandırıldıqdan sonra məkan, ünvan statusu qazanır. Ona görə də toponimlər çox mühüm, güclü informativ məzmunla malik, dayanıqlı milli simvollarıdır. Ölkənin, xalqın mədəni mənzərəsinin müəyyənəşməsində onlar kifayət qədər əhəmiyyətli rol oynayır. Toponimlər kollektiv yaddaşı əks etdiriyindən ərazinin sosial-mədəni keçmişinin öyrənilməsi üçün əsaslı tarixi material verir. A.A.Bakıxanov ilk dəfə olaraq, Azərbaycan toponimlərini tədqiq etmiş və qeyd etmişdir: “Əgər ölkənin qəbilələri, kəndləri, binaları və qədim asarı geniş tədqiq edilərsə, əhalinin mənşəyini təyin etmək mümkün olacaqdır” [7].

Toponimlərdə həm tarixi keçmiş, həm də qədim coğrafi areal qorunub mühafizə olunduğundan onlar hər hansı coğrafi obyektin şəhadətnaməsi sayıla bilər. Yeni doğulmuş körpənin milliyyətini onun valideynlərinin etnik mənşəyi müəyyənəşdirdiyi kimi torpağın mənsubiyyətini də əraziyə ad qoymuş xalq, etnos təyin edir. Nəyinsə adlandırılması onun üzərində güc, nəzarət, səlahiyyət sahibi olmaq mənasını bildirir. Ona görə coğrafi obyektlərin adlandırılması hələ qədim zamanlardan xalqın milli identikliyi, ərazi mənsubiyyəti məsələləri ilə bilavasitə bağlı olmuşdur [8].

Konkret ərazilərin işğalı prosesinin ilk növbədə həmin əraziyə aid coğrafi adlardan başlanması da bir tarixi reallıqdır. Coğrafi adların dəyişdirilməsi artıq işğal olunmuş coğrafi obyektlərdə asılılığın möhkəmləndirilməsi, ərazinin qədim tarixinin unudurul-

ması, saxtalaşdırılması üsuludur. Torpağın işğalı başa çatandan sonra da toponimlərə qarşı təcavüz siyasəti davam edir. Ərazidə coğrafi arealın yenidən müəyyənləşdirilməsi üçün yerli xalqın tarixi, dili və etnoqrafiyası ilə bağlı olan toponimlər dəyişdirilir. Coğrafi vahidlərə işğalçı xalqın öz dilinə məxsus adlar qoyulur və yeni obyektlər də yad toponimlərlə adlandırılır.

Bütün bunlar, əraziyə hakim güclərin öz ideoloji və siyasi məqsədlərinə çatmaq üçün toponimlərdən manipulyativ tərzdə istifadə niyyətindən irəli gəlir. Piyrs Levis (Peirce Lewis) bu istiqamətdə aparılan işlərin əsas prinsiplərini izah edərkən göstərir ki, toponimlər ərazilərdəki insan mənzərəsini müəyyənləşdirir. Həm şifahi şəkildə cari ünsiyyətimizdə, həm də vizual olaraq yol nişanlarında, ünvanlarda, reklam lövhələrində, xəritələrdə əks olunmaqla, toponimlər gündəlik lüğətimizi əhatə edir [9].

Bu mənada, toponimlər hər hansı bir ərazidə mövqeləri möhkəmləndirmək, o ərazinin sosial-mədəni mənzərəsini formalaşdırmaq, insanların həyatına daxil olub, onları mövcud reallıqlara uyğunlaşdırmaq alətidir.

Əlverişli geostrateji mövqeyinə, zəngin təbii sərvətlərinə görə Azərbaycan tarix boyu təkrar-təkrar müxtəlif işğalçıların hədəfinə çevrildiyindən torpağımızla birgə doğma coğrafi adlarımız da yadellilərin işğalına məruz qalmışdır. Ölkə ərazisində bir çox toponimlərin ardıcıl olaraq dəyişdirilməsi, ərazilərimizə yad adların qoyulması Azərbaycan toponimiyasında ərəb, fars, monqol, rus, erməni areallarının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bu proses, xüsusilə XX əsrin əvvəllərində tarixi Azərbaycan torpaqlarında Ermənistan Respublikası yaradıldıqdan sonra çox intensiv aparılmışdır [10].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev işğalçı Ermənistanın onilliklər boyu dünyaya təqdim etdiyi yalanların ifşası məqsədilə son illər müxtəlif çıxışlarında haqlı olaraq toponimlər mövzusunun aktuallaşdırır. O, indiki Ermənistan ərazisindəki toponimlərin böyük əksəriyyətinin Azərbaycan mənşəli olması və ermənilər tərəfindən kütləvi şəkildə dəyişdirilməsi faktına diqqət yönəldir. XX əsrin əvvəllərində çar Rusiyası tərəfindən nəşr olunmuş xəritələr indiki Ermənistanın bütün ərazisindəki toponimlərin, demək olar ki, mütləq əksəriyyətinin Azərbaycan mənşəli olması faktını sübuta yetirir.

Keçmiş SSRİ dövründə yaranmış siyasi şəraitdən istifadə edən ermənilər bu torpaqlardakı milli coğrafi adlarımızı kütləvi şəkildə erməniləşdirərək tarixi ərazilərimizin işğalının qanunlaşdırılməsindən ötrü əsaslar yaratmışlar. Cənubi Qafqazda sovet hakimiyyətinin

qurulmasından az sonra ermənilər tərəfindən ilk növbədə Dağlıq Qarabağda (Xankəndi 1923-cü ilin 10 avqustunda Stepanakert adlandırılmışdır) və Ermənistan SSR-də (Vedi – Ararat (1924), Cəlalolu – Stepanavan (1924) adlandırılmışdır) toponimlər dəyişdirilmişdir. Ermənistan SSR Ali Sovetinin 3 yanvar 1935-ci il tarixli müvafiq qərarından sonra isə bu torpaqlarda Azərbaycan toponimlərinin dəyişdirilməsi daha geniş vüsət almışdır. 1935–1976-cı illər arasında Ermənistan ərazisində 460-dan çox Azərbaycan toponimi dəyişdirilərək erməniləşdirilmişdir [11].

Ermənistan rəhbərliyi bu adların dəyişdirilməsini onların dini məzmununu və feodal keçmişi əks etdirməsi ilə əsaslandırsa da, əslində məqsəd aydın idi. Bununla Ermənistan ərazisindəki bir çox tarixi nişanlarımız silinmiş, eyni zamanda Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın işğalı üçün də eyni üsulla hazırlıq görülmüşdür. Beləliklə, dünya mədəniyyətinin mənəvi inciləri olan qədim coğrafi adlarımız erməni vandalizminə məruz qalmışdır [12].

Eyni hal Gürcüstan ərazisindəki tarixi torpaqlarımızda yer-yurd adlarımızın gürcü toponimləri ilə əvəz edilməsi faktlarında da özünü göstərmişdir.

Həm Ermənistan, həm də Gürcüstan ərazisində böyük bir dövr ərzində Azərbaycan toponimlərinin dəyişdirilməsinə tarixi, regional-siyasi, siyasi-hüquqi kontekstlərdən baxmaq olar.

Problemin həlli ilə bağlı bu gün Azərbaycan dövləti tərəfindən görülməli olan işlərdə də bu kontekstlərin hər biri nəzərə alınmalı, insan coğrafiyası (human geography) elminin tədqiqat metodlarından istifadə edilməlidir.

Big Data texnologiyalarının müasir inkişafından irəli gələrək bütün dünyada geniş tətbiq olunan insan coğrafiyası cəmiyyətləri, onların xarakterik xüsusiyyətlərini, fəaliyyətlərini, bu cəmiyyətə xas ictimai düşüncə tərzini onların bağlı olduqları coğrafi çevrə, milli məkan məlumatları ilə əlaqəli şəkildə öyrənən elmi istiqamətdir [13].

Kompüter və şəbəkə texnologiyalarının inkişafı sayəsində elektron informasiya ehtiyatlarının formalaşması bu elmi istiqamətin əhatə dairəsini genişləndirir, istifadə etdiyi mənbələri artırır. Hazırda regional onomastikanın aktual vəzifələrindən biri də elektron regional məlumat bazalarının və bütün Azərbaycan bölgələrinin toponimiya üzrə məlumatlarını bir-birinə bağlayan vahid, qarşılıqlı əlaqəli və əlçatan məlumat bazasının yaradılmasıdır.

Qeyd edildiyi kimi, cəmiyyətdə toponimiya ilə bağlı etibarlı və aktual məlumatlara tələbat uzun müddətdir mövcuddur: coğrafi adların mənşəyi

bütün insanlar arasında böyük maraq doğurur. İndiyə qədər bu məsələ çap materialları ilə müəyyən dərəcədə təmin edilmişdir. Mövcud toponimik lüğətlər, elmi-populyar kitablar buna nümunədir. Bununla belə, onlar çox azdır və hər biri kiçik tirajlarla çapdan çıxmışdır. Müasir cəmiyyətin informasiya ehtiyacları isə daha əlçatan məlumat mənbələrinin olmasını tələb edir.

Toponimlərlə əlaqəli geoinformasiya sistemlərinin yaradılması toponimik materialların ilkin işlənməsinin ən əhəmiyyətli üsuludur.

3. Geonomastika haqqında

Ərazinin tarixi-coğrafi xüsusiyyətləri ilə əhali tərkibi arasındakı münasibətlərin müəyyənləşdirilməsi, məskunlaşmaların bölgələr üzrə paylanmasına təsir göstərən təbii və bəşəri amillərin üzə çıxarılması, bu təsirlərin müasir dövrdə də izlənməsi zamanı onomastik vahidlər ciddi şifrlənmiş məlumatlar təqdim edir. İnsan coğrafiyası bu məlumatlardan məqsəduyğun şəkildə yararlanır. Bu tədqiqat üsulundan istifadə onomastikanın yeni bir istiqaməti kimi geonomastika elmini formalaşdırır.

Amerika coğrafiyaçı alimi Con Vayt (John Wright) (1891–1969) təxminən 60 il əvvəl geonomastika terminindən istifadə edərək onu insan duyğularının (emosiyalarının), motivlərinin və davranışlarının coğrafiya tarixinə təsirini öyrənən elm sahəsi kimi şərh etmişdir [14].

Bundan başqa, fransız alimi Yevgeniy Şohenmayer (Eugen Schochenmaier) tədqiqatlarında geonomastikanı onomastikanın daxilində yeni bir fənn kimi əsaslandırılmış, digər alt fənlərlə əlaqəsini, toponimikadan fərqi vermişdir [15].

Beləliklə, əgər məntiqi baxımdan nəzər salsaq, geonomastikaya müəyyən ərazilərdə xüsusi adların necə törəməsi faktlarını sistemləşdirən, xüsusi adların əmələ gəlməsini coğrafiya ilə əlaqəli şəkildə öyrənən elm sahəsi kimi yanaşa bilərik. Onu ənənəvi toponimiyadan fərqləndirən əsas cəhət geonomastikanın yer, nəsil adlarının trayektoriyasını müəyyənləşdirməsi, xalqların, mədəniyyətlərin çarpazlaşdırıldığı nöqtələri tapması, xüsusi adların yayıldığı arealları axtarması, adlar sferasında baş verən dəyişikliklərlə tarixi hadisə və prosesləri, ictimai şüurdakı meylləri də izləməsidir.

Geonomastika areal onomastika, dialektologiya, kartoqrafiya, əhali genetikası, demoqrafiya, etnoqrafiya, tarixi coğrafiya, antropologiya və s. bu kimi elm sahələri ilə bir çox ortaq cəhətlərə malikdir və bu sahələrin tədqiqat üsullarına tez-tez müraciət etməli olur. Xalqların qarşılıqlı əlaqədə olduqları mühitlərdə

onların mədəni dəyərləri, o cümlədən dilləri, dialektləri kimi qoyduqları adlar da qarşılıqlı əlaqədədir.

Geonomastikada ad xəritələri, yaxud onomastik xəritələr xüsusi yer tutur. Onomastik xəritələr adların məkan paylanmasını əks etdirən coğrafi vəsaitlərdir. Belə xəritələr xüsusi məqsədlərlə yaradıldığından və spesifik auditoriyaya hesablandığından ərazinin fiziki xüsusiyyətləri, coğrafi-relyef quruluşu və s. məsələlər bu xəritələr üçün bir o qədər də əhəmiyyətli deyildir. Bu cür xəritələr ərazidə yaşayan insan qruplarının sosial, mədəni, siyasi, iqtisadi, kənd təsərrüfatı, psixi və yaxud başqa hər hansısa aspektdən konkret region, kənd, şəhər, dövlət, hətta bütün kontinent hüdudunda təsvirinə yönəlir.

Onomastik xəritələr 3 əsas məqsədə əsaslanır:

- 1) xüsusi bir ərazi haqqında onomastik informasiyanı təmin edir;
- 2) ad paralelləri və məkanı haqqında informasiya verir;
- 3) iki və daha çox xəritə arasında ad paralellərinin müqayisəsi üçün istifadə olunur.

Onomastik xəritələrdən istifadə məqsədləri, onların auditoriyası da önəmli məqamdır. Coğrafiya mütəxəssisini, ola bilər ki, xəritədə ərazilər arasındakı sərhədləri dəqiqliklə təsvir edən onomastik məlumatlar daha çox maraqlandırsın. Yaxud tarixçinin xəritədəki tarixi məqamlara diqqət yetirməsi təbiiidir. Dilçi üçün isə əsas olan adların linqvistik xüsusiyyətləridir. Ona görə də onomastik xəritələrin hazırlanması zamanı bu məqamlar nəzərə alınmalıdır.

Onomastik xəritələrin tərtibi zamanı müxtəlif metodlardan istifadə edilir:

- Konkret region üzrə emal olunmuş statistik-onomastik informasiyaların, verilənlərin əks edilməsi. Onomastik xəritələr üzərində bu cür informasiyalar müvafiq ərazilərin rənglərin köməyi ilə fərqləndirilməsi əsasında təqdim olunur. Məsələn, müəyyən bir toponimin, adın, soyadın və s. daha yüksək işlənmə tezliyinə malik olduğu regionun xəritə üzərindəki rəngi, ola bilər ki, başqa rəngdə və ya bir qədər tünd görünsün. Bu metod eyni bir region çərçivəsində onomastik fenomenin ölçülərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir.

- Onomastik məlumatların xəritə üzərində proporsional simvollarla əks olunması. Bu simvollar hansısa adın konkret ərazidəki işlənmə tezliyinə, yayılma areallarına, hərəkət mövqelərinə və s. mütənasib ola bilər.

- Ərazidə mövcud olan onomastik fenomenin nöqtələrlə işarələnməsi. Bu zaman xəritədəki hər nöqtə bir adı, yaxud adlar çoxluğunu əks etdirir. Məsələn, bu metoddan istifadə əsasında bir nöqtə ilə eyni adın hər 100 nəfərə görə, yaxud bir toponimin konkret ərazilər üzrə paylanma əmsa-

lını hesablamaq olar.

- Eyni formalı adların xəritə üzərində bir-biri ilə əlaqələndirilməsi və s.

Bütün bunlar tarixi, siyasi-ideoloji, mədəni, multikultural və s. istiqamətlər üzrə müxtəlif layihələrin icrası üçün geonomastikanın son dərəcə faydalı bir metasahə olmasına dəlalət edir. Bu elm sahəsinin təqdim etdiyi imkanların köməyiylə toponimlərin Big Data analizi elmi tədqiqatlar üçün yeni imkanlar yaradır. Yer adlarının interaktiv onomastik xəritələr üzərində işarələndirilməsi onların yayılma areallarının müəyyənəşdirilməsini, dil mənsubiyyətinin, etimologiyasının, etnik icmalarla bağlılığının üzə çıxarılması, digər ərazilərdəki paralellərinin tapılması işini asanlaşdırır. Toponimlərdə baş verən dəyişikliklər tarixi proseslərin əyani şəkildə izlənməsinə əhəmiyyətli köməklik göstərir.

4. Toponimlərə multidisiplinar yanaşma problemləri

Son illər Azərbaycanda toponimlərin interaktiv xəritələrinin hazırlanması istiqamətində bir sıra faydalı layihələr həyata keçirilməkdədir. www.realmmap.az portalı buna nümunə sayıla bilər [16]. İnteraktiv xəritədə indiki Ermənistan Respublikası ərazisindəki Azərbaycan mənşəli toponimlərin interaktiv xəritəsi, yayılma arealları verilmişdir. Xəritədə hər bir toponim haqqında tarixi məlumatlar öz əksini tapmışdır. Məlumatlar toplanarkən müvafiq arxiv materiallarından, kitablardan, tarixi sənədlərdən geniş istifadə edilmişdir. Gələcəkdə bu məlumatların müxtəlif dillərdə təqdim olunması Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya ictimaiyyətinə çatdırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Növbəti addım kimi eyni xəritədə Gürcüstan, İran, Dağıstan Muxtar Respublikası ərazisindəki yer-yurd adlarımızın toplanması da tarixi proseslərin sənədləşdirilməsi baxımından çox faydalı olardı.

Amma bu cür layihələr hələlik daha çox təsviri səciyyə daşıyır və toponimik verilənlərin analitikası metodlarını özündə ehtiva etmir. Ona görə də toponimik verilənlərin analitikası platformasının hazırlanaraq inkişaf etdirilməsinə və digər multidisiplinar tədqiqat sahələri ilə inteqrasiyasına çox böyük ehtiyac vardır.

Toponimlərlə bağlı multidisiplinar layihələrin həyata keçirilməsi zamanı ideoloji təsirlərdən kənar real faktların götürülməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Etiraf edilməlidir ki, müəyyən dövr ərzində sovet məkanında, o cümlədən Azərbaycanda tarixşünaslıq və digər elm sahələri daha çox ideoloji məqsədlərə xidmət edib. Tədqiqatçıları real fakt və həqiqətlərdən daha çox, onun ideoloji nöqtəyi-

nəzərdən şərh, mövcud ideologiyanın niyyətləri üçün nə dərəcədə faydalı olub-olmaması maraqlandırır. İT-nin imkanlarının genişləndiyi və bütün sahələrə nüfuz etdiyi hazırkı dövrdə isə bu cür yanaşmalar artıq özünü doğrultmur. İT-nin tətbiqi elmi tədqiqatlarda düzgün nəticələrin əldə olunmasına gətirərək bu nəticələrdən ölkənin maraqları baxımından daha məqsədyönlü və effektiv şəkildə istifadə etməkdən ötrü yalnız faktlara istinad olunması tələbini qarşıya qoyur.

Big Data texnologiyalarının inkişaf etdiyi hazırkı dövrdə informasiya müharibəsi baxımından tarixə, o cümlədən yer adlarına daha çox ideoloji yanaşmanın geniş imkanlarımızı nə qədər məhdudlaşdırdığını konkret nümunədə izah etməyə çalışaq: Azərbaycanda indiki Ermənistan ərazisindəki tarixi yer-yurd adlarımıza istinad edilərkən, demək olar ki, bütün mənbələrdə, rəsmi çıxışlarda, kütləvi informasiya vasitələrində bu adların yalnız Azərbaycan variantları göstərilir. Məsələn, Xankəndi yazılarkən Stepanakert, Vedi yazılarkən Ararat, Basarkeçər yazılarkən Vardenis və s. toponimləri qeyd edilmir. Əgər kimsə, Azərbaycan toponimlərinin artıq erməniləşdirilmiş variantlarından da istifadə edərsə, bu, ideoloji baxımdan yanlışlıq kimi qəbul olunaraq etiraz doğurur.

Eyni zamanda, Azərbaycanın indiki Ermənistan ərazisindəki tarixi torpaqlarından söhbət gedərkən, əksər hallarda həmin ərazilər Qərbi Azərbaycan kimi göstərilir. Maraqlıdır ki, coğrafi arealı, hüdudları qeyri-müəyyən olan Ermənistan ərazisindəki torpaqlarımız qədər Azərbaycanın qərb hissəsindəki bütün rayon və kəndlərimizi də əhatə edəcək bu yer adı Gürcüstan ərazisindəki Azərbaycan torpaqlarına, eləcə də ölkəmizin hüdudları daxilindəki qərb regionlarına şamil edilmir.

İdeoloji məqsədlərlə dövrüyyəyə buraxılmış Qərbi Azərbaycan toponimi, əslində, indiki Ermənistan Respublikası ərazisindəki torpaqlarımızla tarixi rəhbərlik qırır. Çünki, nə qədər acı həqiqət olsa da, etiraf etməliyik ki, bu gün həmin toponimlərin aid olduğu tarixi torpaqlarımız Ermənistan Respublikasının BMT tərəfindən tanınmış ərazisi tərkibindədir. Qeyri-rəsmi şəkildə istifadə etdiyimiz Qərbi Azərbaycan ifadəsi isə bu reallığı təhrif edərək milli dövlət maraqlarımıza ciddi bir fayda vermir. Halbuki, toponimlərə multidisiplinar yanaşma metodlarının yaratdığı imkanlardan istifadə edərək bu məsələdə daha böyük faydalar əldə etmək olar.

O torpaqlarla bağlı tarixi haqlarımızın bərpa olunması və bu prosesdə qeyri-maddi mədəni irsimiz kimi toponimlərin də təsir gücündən istifadə edilməsi, tarixi yer adlarımıza qarşı uzun illər ərzində aparılmış vandalizm aktlarının

sənədləşdirilməsindən ötrü reallıqları da nəzərə alan aydın strategiya formalaşdırılmalıdır. Strateji hədəflərimiz, apardığımız informasiya savaşı Qərbi Azərbaycan adlı qeyri-müəyyən bir coğrafiyaya deyil, müasir Ermənistan ərazisində dəqiq hədudları, həm keçmiş, həm indiki adları məlum olan konkret tarixi ərazilərimizə yönəlməlidir. Toponimlərlə bağlı innovativ həllər isə bu strategiyanın həyata keçirilməsində, o torpaqların həm tarixi, həm sosial-mədəni, həm insan coğrafiyası baxımından Azərbaycana mənsubluğunun bütün dünyada qəbul olunması istiqamətində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Qeyd etdiyimiz problem təkcə qonşu ölkələrin ərazisindəki tarixi torpaqlarımızın adlarına münasibətdə özünü göstərmir. Eyni yanlışları Azərbaycanın özündə də görə bilərik. Ölkə ərazində elə yaşayış məntəqələri vardır ki, müəyyən tarixi səbəblərin təsiri ilə adları bir və yaxud bir neçə dəfə dəyişdirilmişdir. Xüsusilə müstəqillik dövründə keçmiş SSRİ-yə daxil olan bir çox respublikalar kimi, Azərbaycanda da bu proses geniş miqyas almışdır. Sovet ideologiyası ilə bağlı olan, yad mənşəli bir çox yaşayış yerlərinə yeni adlar verilmişdir. Bəzi məskənlərin qədim adları qaytarılmış, bəzi yerlər isə yeni toponimlərlə adlandırılmışdır. Bütün nöqsanlı məqamlara, bu kütləvi prosesdə yol verilən pozuntulara baxmayaraq, prosesin özü tarixi yaddaşın bərpasına xidmət etdiyindən təqdir olunmalıdır.

Burada çatışmayan əsas məqam isə indi bütün mənbələrdə bu yaşayış məntəqələrinin yalnız yeni adlarının qeyd edilməsidir. Google Maps platformasının Azərbaycana aid hissəsində də belə rayon və kəndlərimizin yalnız yeni adları əks olunmuşdur. Rəqəmsal xəritələrdə bu məntəqələrin əvvəlki adlarına tarixin bundan əvvəlki dövrünə işarə edən heç bir qeyd yoxdur. Məsələn, Beyləqan rayonunun sovet hakimiyyəti dövründə Jdanov, Biləsuvar rayonunun Puşkin, Tərtər rayonunun Mirbəşir, Goranboy rayonunun Qasım İsmayılov və s. adlandırılması ilə bağlı xəritələrdə, başqa əlçatan mənbələrdə hər hansı məlumat göstərilir. Bu isə toponimlərin izi ilə tarixi proseslərin izlənməsinə ciddi maneə törədir, tarixi dövrlər arasındakı interaktiv rabitəni yoxa çıxarır. İnsanların coğrafi mənsubiyyətinin müəyyən edilməsini çətinləşdirir. Onların doğum yerlərinin tapılmasına, aid olduqları sosial mühitin araşdırılmasına mane olur.

Bəşəriyyət tarixi boyu insanlar öz doğulduqları yerlərə görə tanındıqları kimi, ayrı-ayrı məkanların da bu yerlərdən olan məşhur şəxsiyyətlərə görə tanınması təcrübəsi formalaşmışdır. Azərbaycanın qonşu ölkələrdəki torpaqlarında anadan olmuş və ictimai fikir tariximizdə mühüm rol oynamış kifayət qədər böyük

şəxsiyyətlərimiz vardır. Bu şəxsiyyətlərimizin həmin ərazilərdə dünyaya gəlməsi, bu faktın elektron resurslarda öz əksini tapması, İnternetdə həmin şəxslərlə bağlı axtarış aparılarkən interaktiv xəritə bələdçisinin qonşu ölkələrin ərazisindəki konkret ünvanlara aparması, soydaşlarımızın adlarının həmin yaşayış məntəqələri ətrafında cəmlənməsi o torpaqların Azərbaycan xalqına mənsubluğuna ən gözəl sübutdur. Amma, əfsuslar olsun ki, bu şəxsiyyətlərin çoxunun İnternet resurslarındakı tərcümeyi-hallarında onların, məsələn, indiki Ermənistan ərazisində anadan olduqları yerin yalnız tarixən Azərbaycan adı göstərilir. Həmin yaşayış məntəqəsinin indiki adı ilə bağlı heç bir qeyd öz əksini tapmır. Bu isə ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı aparılmış etnik təmizləmə siyasətini tədricən unutturur.

Nümunə üçün indiki Ermənistan ərazisində anadan olmuş, xalqımızın əsrlər boyu o tarixi torpaqlarımızda yaratdığı zəngin mədəniyyət, təhsil, elmi mühitin yetirməsi kimi dünyanın əksər ölkələrində şöhrət qazanmış görkəmli cərrah, akademik Mustafa bəy Topçubaşovun Vikipediya yerləşdirilmiş tərcümeyi-halının ilk cümlələrinə nəzər yetirək: Mustafa Topçubaşov 1895-ci ildə Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistan Respublikası) Göykümbət kəndində anadan olmuşdur. Akademik Mustafa bəy Topçubaşov qədim İrəvanın əsilli-köklü nəsilərindən birinin nümayəndəsi idi. 1895-ci il avqustun 17-də qoynunda dünyaya göz açdığı Göykümbət kəndi elə Topçubaşovların yurdu imiş [17].

Mustafa bəy Topçubaşovun anadan olduğu Göykümbət kəndinin adı Ermənistan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin 1 dekabr 1949-cu il tarixli fərmanı ilə dəyişdirilərək Geğanist edilmişdir. Amma Mustafa bəy Topçubaşovun tərcümeyi-halında bu göstərilir. Kəndin birbaşa qədim Göykümbət adı qeyd olunur. Beləliklə, həmin kəndin indiki Ermənistan ərazisindəki hansı yaşayış məntəqəsi olduğunu müəyyən etmək mümkün olmur. Eyni zamanda şəxslərlə məkanlar arasında tarixi rabitənin qurulması, interaktiv xəritələr üzərində tarixi mənzərənin bütün dövrlər üzrə görünməsi üçün böyük bir imkan məhdudlaşmış olur.

5. Milli toponimik geoinformasiya sisteminin yaradılması zərurəti

Onomastik tədqiqatlarda müasir texnologiyaların tətbiqi və elmi tədqiqatların nəticələrinin populyarlaşdırılması problemi 2014-cü ilin 25–29 avqustunda keçirilən XXV Beynəlxalq Onomastika

Konqresində (ICOS2014) (Qlazqo) də qaldırılmışdır [18]. Xüsusilə, Kopenhagen Universitetinin professoru Peder Gammeltoft onomastikanın yeni – rəqəmsal-inkışaf mərhələsinə keçid problemlərinə həsr olunmuş məruzəsində bu məsələyə xüsusi diqqət ayırmışdır. Müəllifə görə, onomastikanın daha populyar bir elm olması üçün elm adamları "araşdırmalarının nəticələrini müxtəlif İnternet portalları və mobil tətbiqlər vasitəsilə yaymalıdırlar" [19].

Azərbaycan toponimiyası haqqında belə bir məlumat mənbəyinin yaradılması və İnternetdə yerləşdirilərək hər kəs üçün əlçatanlığının təmin edilməsi cəmiyyətimizdə bu sahəyə marağı daha da artırır, ümummilli strateji məqsədlərin əldə olunmasına böyük fayda verərdi. Belə bir mənbə olduğu halda hər bir istifadəçinin toponimik verilənlər bazasına müraciət edərək oradakı coğrafi adlar haqqında dolğun məlumat əldə edə bilmək imkanı olacaq.

Qeyd edilən məsələlərə məqsədyönlü yanaşma üçün Milli Toponimik Geoinformasiya Sisteminin (MTGS) yaradılması zəruridir. MTGS-in əsasını bütün Azərbaycan toponimlərinin vahid onlayn mühitdə etibarlı saxlanmasını təmin edən və hər kəs üçün əlçatan olan Toponimik reyestr təşkil edəcəkdir. Toponimik reyestr toponimlərin interaktiv xəritələri və toponimik lüğətlər fondu, toponimik verilənlər bazasından ibarət olacaqdır.

MTGS formalaşdırıldıqdan sonra Vikipediya açıq onlayn ensiklopediyasında və digər müvafiq resurslarda müxtəlif dillərdə kütləvi sayda insanların tərcümeyi-hallarının yerləşdirilməsi layihəsinin həyata keçirilməsi zəruridir. Digər qonşu ölkələrin, o cümlədən indiki Ermənistanın ərazisindəki tarixi torpaqlarımızda dünyaya gəlmiş hər bir azərbaycanlının tərcümeyi-halının İnternet resurslarında yerləşdirilməsi təmin edilə bilər. Onların anadan olduqları yaşayış məntəqələrinin bütün ad variantları, keçmiş və mövcud adların dəyişdirilmə tarixi, toponimin mənşəyi də göstərilməklə, həmin tərcümeyi-hallarda əks olunmalıdır. Bu zaman o ərazilərə yeni verilmiş adlar əvvəlki tarixi adlar üçün ekvivalent rolunu oynayacaq və tarixi həqiqətlər danılmaz şəkildə bir daha üzə çıxacaq.

İlkin olaraq, o torpaqlarda anadan olmuş görkəmli şəxsiyyətlərin tərcümeyi-hallarının sistemləşdirilməsi zəruridir. Bu işin həyata keçirilməsi ilə İnternet axtarış sistemlərində həmin ərazilərdə konkret dövrlərə qədər kütləvi sayda azərbaycanlıların yaşadığı, bu torpaqların azərbaycanlılara məxsus olduğu aydın görünəcək. Azərbaycan toponimlərinə qarşı vandalizm hərəkətlərinin, mənəvi genosidin aparıldığı bir daha öz

təsdiqini tapacaq. Tarixin yaddaşından silinməsinə cəhd göstərilən adlarımız əbədi həyat qazanacaq, nəsilər arasında tarixi və rəsəsalik təmin ediləcək.

Dünya azərbaycanlılarına öz tərcümeyi-hallarını müəyyən standartlar əsasında hazırlamaq, hər bir soydaşımızın toponimlər sferasında aparılan informasiya müharibəsinə şəxsi bioqrafiya məlumatları ilə fayda verməsinə şərait yaratmaqdan ötrü müxtəlif dillərdə xüsusi onlayn platforma yaradılmalıdır. Burada şəxslərin öz tərcümeyi-hal mətnlərinə daxil etdikləri yer adlarının həm cari, həm əvvəlki variantları verilməli, həmçinin dəyişdirilmə tarixi də göstərilməlidir.

Aparılan çoxmeyarlı analizlər əsasında əldə edilmiş nəticələr, ortaya çıxan tendensiyalar, izlənmə tarixi meyllər interaktiv onomastik xəritələr üzərində xüsusi rənglərin köməyi ilə öz əksini tapacaqdır.

Ümumilikdə, belə bir sistemin formalaşdırılması insan coğrafiyası ilə bağlı araşdırmalara, tarixi tədqiqatlara əhəmiyyətli dəstəyi təmin edəcək, toponimlərlə bağlı analitik fəaliyyətin təkmilləşdirilməsinə geniş imkanlar yaradacaqdır.

6. BillionGraves.com platformasının yaratdığı imkanlar

Geniş şəkildə informasiyalaşma, yüksəksürətli İnternetin inkışafı, portativ kompüterlərdən, mobil qurğulardan kütləvi istifadə, əhalinin rəqəmsal savadlılığının artması dünyanın əksər ölkələrini əhatə edir. Bu da toponimik leksikanın öyrənilməsinə keyfiyyətə yeni yanaşmalarda öz əksini tapır. Rəqəmsal xəritəçəkmə və mobil tətbiqlərlə bağlı yeniliklər adi vətəndaşlara toponimik materialların onlayn rejimdə emalına töhfə vermək imkanı yaradır. Google Maps, Apple Maps, Yandex.Maps, Bing Maps və s. bu kimi informasiya-axtarış xidmətlərinin ortaya çıxması ilə toponimik tədqiqatlar qarşısında yeni üfqlər açılır [6].

Xalqımıza aid maddi-mənəvi irsin qorunmasında, toponimlərin Big Data texnologiyalarının tətbiqilə ayrı-ayrı ərazilərin tarixi mənzərəsinin yaradılmasında istifadə edə biləcəyimiz çox mühüm vasitələrdən biri də qlobal BillionGraves platformasıdır. Bu, dünyada mövcud olan məzarlıqlar və məzarlar haqqında verilənlərin toplandığı açıq onlayn resursdur. Dünyanın hər yerində könüllülər məzarların fotosunu çəkir, GPS texnologiyası əsasında dəqiq yerini təyin edərək məzarın aid olduğu şəxs haqqında mövcud məlumatlarla birgə BillionGraves.ru saytına yükləyir [20].

Digər qlobal platformalar kimi, bu portal da müxtəlif birinci dərəcəli domenlərdə mövcuddur. Burada iş prosesini asanlaşdırmaqdan ötrü Billion-

Graves platformasının mobil tətbiqi də hazırlanmışdır. Eyni zamanda ailələr, nəsil şəcərələri haqqında məlumatların toplandığı digər lokal və global elektron resurslarla bu sistemin inteqrasiyası təmin edilmişdir. Dünyanın hər bir yerindən istənilən İnternet istifadəçisi bu sistemdəki məlumatlara çıxış əldə edə bilər.

Bu, ölkə daxilində və Azərbaycandan kənar da dünyasını dəyişmiş soydaşlarımız haqqında məlumat almaqdan ötrü misilsiz bir imkandır. Eyni zamanda bu platforma başqa qonşu ölkələrə ilhaq edilmiş tarixi torpaqlarımız haqqında faktların sənədləşdirilməsi, ərazilərin əhali mənsubiyyətinin müəyyənəşdirilməsi, miqrasiyaların izlənməsi, müxtəlif istiqamətlərdə tarixi tədqiqatların aparılması üçün çox səmərəli vasitədir.

Qeyd edək ki, keçmişdən soraq gətirən digər maddi-mədəniyyət abidələri kimi, məzar adları da toponim sayılır. Məzarlıqlarda çoxlu onomastik material öz əksini tapır. Bunlar toplanılmalı və aydınlaşdırılmalıdır. Eyni zamanda qəbir daşları üzərindəki yazıların oxunması ilə məşğul olan epiqrafistlərin apardığı işlər də onomastika mütəxəssislərinə çox şey verə bilər [21].

Əfşuslar olsun ki, bu imkandan hələlik istifadə edə bilməmişik. Belə ki, BillionGraves platformasında axtarış apardıqda, Azərbaycandan cəmi 18 nəfərin məzarı haqqında məlumat əldə etmək olur.

Bu platformanın ölkəmizdə geniş təbliğinə, xüsusilə İT ilə iş vərdişlərinə malik gənc könüllülərin marağının bu məsələyə cəlb edilməsinə böyük ehtiyac vardır. İndiki Ermənistan ərazisindəki qədim yurd yerlərimizdə dəfn edilən soydaşlarımızın məzarları haqqında məlumatların bu sistemə daxil edilməsi və MTGS ilə inteqrasiyası, BillionGraves-də onların virtual məzarının yaradılması: bu insanlara əbədiyyət ömrü qazandıracaq; Azərbaycan xalqının yaşadığı tarixi areallar haqqında ümumi mənzərə yaradacaq; bu ərazilərin xalqımıza məxsusluğu barədə tarixi dəlillərin mötəbər bazasını formalaşdıracaq; müxtəlif elm sahələri üzrə tədqiqatlar üçün zəngin material verəcək; eyni zamanda, nəsillər arasında tarixi bağları bərpa edəcək; milli-mənəvi yaddaşın qorunmasına xidmət göstərəcək.

7. Nəticə

Azərbaycanda toponimika sahəsində yer adları ilə bağlı mövcud vəziyyət, coğrafi adların qorunmasına dövlət qayğısı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarının genişlənməsi və bütün sahələrə nüfuz etməsi, digər tərəfdən dünyada bu sahəyə böyük diqqət

ayrılması, toponimlərlə bağlı informasiya-axtarış xidmətlərinin, geoinformasiya sistemlərinin yarıdılması toponimik tədqiqatların inkişaf perspektivlərini ortaya çıxarır.

Tədqiqat nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə olundu:

— Toponimlərin bir qisminin ilkin formasını qoruyub saxlaya bilməməsi, zaman keçdikcə yeniləri ilə əvəz edilməsi, transformasiyaya uğrayaraq şəklini dəyişməsi tədricən baş verən təbii prosesdir.

— Əlverişli geostrateji mövqeyinə, zəngin təbii sərvətlərinə görə Azərbaycan tarix boyu təkrar-təkrar müxtəlif işğalçıların hədəfinə çevrildiyindən torpağımızla birgə doğma coğrafi adlarımız da yadellilərin işğalına məruz qalmışdır. Ölkə ərazisində bir çox toponimlərin ardıcıl olaraq dəyişdirilməsi, coğrafi ərazilərimizə yad adların qoyulması Azərbaycan toponimiyasında ərəb, fars, monqol, rus, erməni areallarının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

— Dövrümüzün vacib və təxirəsalınmaz vəzifələrindən biri planetin hər hansı bir bölgəsinin xalqlarının tarixi və mədəni irsinin tərkib hissəsi olaraq özündə zəngin informasiyaları mühafizə edən coğrafi adların inventarlaşdırılması və qorunub saxlanmasıdır.

— Müasir İT-nin inkişafı ilə toponimik tədqiqatlar geoverilənlərin toplanması və işlənməsinə ən son yanaşmalarla səciyyələnən yeni bir xarakter almışdır.

— Azərbaycan toponimiyası haqqında hər kəs üçün əlçatan, müasir informasiya sisteminin formalaşdırılması, istifadəçilərə toponimik verilənlər bazasına müraciət edərək coğrafi adlar haqqında məlumat almaq, müxtəlif məqsədli təhlillər aparmaq imkanının yaradılması çox əhəmiyyətlidir.

Bütün bu qeyd edilənlər MTGS-in yaradılması istiqamətində təxirəsalınmaz araşdırmaların aparılmasını zəruri edir.

Ədəbiyyat

1. Афанасьев, О.Е., (2007) Картография и топонимика: методология регионального подхода к изучению. Псковский регионологический журнал, 99–110.
2. Тесленок, С.А., Ивлиева, Н.Г., Учеваткина, Н.В., Тесленок, К.С. (2017) Создание специализированной топонимической ГИС для районов дерусификации, десоветизации и декоммунизации. Научный журнал ИНТЕРКАРТО. ИНТЕРГИС, 13-26. <https://doi.org/10.24057/2414-9179-2017-2-23-13-26>
3. Мурзаев, Э.М. (1979) География в названиях. М.: Наука.
4. Мурзаев, Э.М. (1974) Очерки топонимики. М.: Мысль. <https://doi.org/10.24057/2414-9179-2017-2-23-13-26>

5. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, The General Conference of the UNESCO meeting in Paris from 17 October to 21 November 1972, at its seventeenth session. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>.
6. Мартыненко, А. (2020) Электронные ресурсы как инструменты для топонимических исследований. Москва, / Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin), 5(211), 114-126. <http://dx.doi.org/10.23951/1609-624X-2020-5-114-126>
7. Bakıxanov, A. (1951) *Gülüstani-İrəm*. Bakı: Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı.
8. Gordón, M.D. (2017) *Nomen est omen? naming and renaming of places in minority inhabited areas in Georgia*. European Centre for Minority Issues (ECMI).
9. Lewis, P.F. (2017) *Axioms for Reading the Landscape*. <http://www.sethspielman.org/courses/geog3612/readings/PierceLewisAxioms.pdf>
10. Нифталиев, И. (2010) *Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян (20-е годы XX века)*. Баку: «Тахсил».
11. Мамедова, Н. (2018) *Политика армянизации Западного Азербайджана (современной Армении): история и современность*. <http://newtimes.az/ru/economics/5659>
12. Mustafa, N. (2006) *Vandalizm: tarixi adlara qarşı soyqırım*. Bakı: "Təhsil".
13. Gammeltoft, P. (2016) *Names and geography*. The Oxford Handbook on Names and Naming. Oxford University Press, 502-513. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.58>
14. Wright, J.K. (1966) *Human Nature in Geography: Fourteen Papers, 1925-1965*. Cambridge, Harvard University Press.
15. Shokhenmayer, E. (2017) *Controversial article on geomastics*. Journal for meta-carto-semiotics, 3 (1), 35-47.
16. *İnteraktiv xəritə "Muasir Ermənistan ərazisində Azərbaycan toponimləri"*, 2019. www.realmmap.az
17. https://az.wikipedia.org/wiki/Mustafa_Top%C3%A7uba%C5%9Fov
18. Соколова, Т.П., Махиянова, Л.Р. (2015) XXV Международный ономастический конгресс «Имена и их окружение» // Вопросы ономастики, 1(18), 203-212.
19. Gammeltoft, P. (2014) *Onomastics for all: How can new technology help broaden the appeal of name research? 25th International Congress of Onomastic Sciences (ICOS), Glasgow, 25-29 August 2014*. <http://e-onomastics.blogspot.com/2014/08/peder-gammeltoft-onomastics-for-all-how.html>
20. BillionGraves (2021). <https://billiongraves.ru/>
21. Qurbanov, A. M. (2019) *Azərbaycan onomologiyasının əsasları*. I cild, Bakı: İmak.

Rasim M. Alguliyev¹, Yedgar M. Jafarov², Afruz M. Gurbanova³

^{1,2,3} Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Information Technology, B.Vahabzade str., 9A, AZ1141, Baku, Azerbaijan

Расим М. Алгулиев¹, Едгар М. Джафаров², Афруз М. Гурбанова³

^{1,2,3} Национальная Академия Наук Азербайджана, Институт Информационных Технологий, ул. Б.Вахабадзе, 9А, AZ1141, Баку, Азербайджан

¹0000-0003-1223-7411; ²0000-0001-8205-8000; ³0000-0002-2274-8015